

BÖSZÖRMÉNYI ISTVÁN

Madách Imre és Kubinyi Ferenc

1862 augusztusának egy napján három látogatóval egy kocsi hajtott be az alsósztrégovai „*tornyos uri kastély udvarába (...) Kubinyi Ferencz védpaizsa alatt, kit Nógrádmegye apraja nagyja ismer...*” A kis társaságot „a legmelegebb kézsorításokkal fogadta” Madách Imre.¹ Az ember tragédiája költőjét ma már nemcsak „Nógrádmegye apraja nagyja” ismeri, de az egész művelt világ, hiszen alkotása az emberiség kincsévé vált. Szűkebb páttriájában két méltó emlékhely – Alsósztrégova és Csesztve –, iskolák, utcák, rendezvények, stb. viselik nevét, ami természetes és méltányos is. Ha viszont az említett Kubinyi Ferencre kérdeznénk rá, félő, hogy a mai „Nógrádmegye nagyja” se ismeri őt, jobbik esetben annyit tud róla, hogy Szécsényben múzeum és utca viseli nevét, szobra is van Salgótarjánban, a Baglyaskői Természetvédelmi Látogatóközpont területén. Azt viszont, hogy mivel érdemelte ki mindezt, kevesen tudnák megfogalmazni. Ma-

dách és Kubinyi persze közvetlenül nem hasonlítható össze, hiszen az utóbbi nem a szépirodalmat művelte, életpályájuknak azonban több metszéspontja is volt, ezek egyike a bevezetőben említett sztrégovai látogatás, melyre még visszatérünk.

Felsőkubini és nagyolaszi Kubinyi Ferenc (1796–1874) főszolgabíró, országgyűlési képviselő, geológus, paleontológus, archeológus, író, a Magyarhoni Földtani Társulat elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia tagja születésének idején. 220. évfordulója jó alkalom arra, hogy a feledés homályából kiemeljük az egyetemes magyar tudományosság, a megyei és országos közélet jeles képviselőjét, aki tevékenységét

szerepén így értékelte: „*Amit tettem, tettem azt édes hazám iránti kötelességből és a honi tudományosság érdekében.*”

A Losonc melletti Vidéfalván és a Szécsény közeli Pilinyben birtokos Kubinyi András (1766–1851) „a tudományoknak, úgy valamint minden jó-

nak kedvellője és elő segítője” volt, akinek „Két jól nevelt fijaiban, Ferentzben és Ágostonban van s lehet reménysége, hogy ezek is jó szüleik nyomdokait fogják követni.”² A két fiú, Ferenc és Ágoston (1799–1873) életpályája a monográfus Mocsáry Antal elvárásainak megfelelően alakult. Ágoston, amellet, hogy természettudósként, tudományos íróként jeleskedett, a Nemzeti Múzeum igazgatója volt az 1840-es években.

A losonctamási evangélikus egyház keresztelési anyakönyve szerint 1796. március 21-én keresztelték meg Kubinyi Ferencet. Tanulmányait a besztercebányai evangélikus liceumban kezdte, ahol nagy hatással volt rá tanára, Zipser András (1783–1864), akire utóbb így emlékezett: „... szerencsés voltam az ásványtanban Zipsertől 1810–1813-ig oktatást kapni, 1813. évben Zólyom, Nógrád, Kis-Hont és Gömör megyéket, föld és ásványtani tekintetben vezérlete alatt beutazni. A két utóbbi megyébeni tudományos utazásomat 1813-ik évben német nyelven mint 17 éves ifju irtam le.”³

Debrecenben, majd Pesten folytatott jogi tanulmányai és joggyakornoki munkája befejeztével 1828-tól mint Nógrád megye táblabírája és főszolgabíró számos közhasznú intézményt alkotott, illetve támogatott. Meghonosította a közmagtárakat, Balassagyarmaton raddolgoztató intézet felállítását eszközölte ki a vármegyétől, Losoncon börgyár alapítását kezdeményezte, melynek elnöki tisztét is ellátta. Figyelmét nem kerülte el a közművelődés sem: „*A nép nevelése minden polgári jobblétnek, erkölcsnek és felebaráti szeretetnek fő alapja*” – írja 1842-ben egy, a losonci kisdedóvó javát szolgáló kiadvány előszavában. Főszolgabíróként ott van fivérével együtt az oktatás színvonalát, ezen belül a magyar nyelv terjesztését, a nőnevelést elősegíteni hivatott Nógrádi Nemzeti Intézet előkészítő bizottságában.⁴ Bár buzgó protestáns volt, a szabadelvű eszmék híveként más vallásfelekezetek érdekében is hathatósan közreműködött. Így sokat tett a Balassagyarmaton felállítandó katolikus nemzeti iskola érdekében. Nagy pártolója volt a tudományoknak és az irodalomnak is. Kisfaludy Károlynak az első *Aurora* megindítását segítette. „*A vármegye új székházába jól szervezett, művelt ellenzék vonult be. Ennek egyik vezére Kubinyi Ferencz volt, a ki az 1836. évi országgyűlés után mindegyre jelentékenyebb befolyást nyert a vármegye közéletében*” – írta róla az utókor méltatója.⁵

A liberális, sőt radikális reformokat sürgető nógrádi nemesség képviselőjeként a harmincas, negyvenes években a pozsonyi reformországgyűléseken hallatja hangját. Nógrádi tudósítóként ír a Törvényhatósági Tudósításokba. Kossuth, Széchenyi, Wesselényi mellett a diéta vezéralakjai közt emlegetik őt.⁶ „*Az országgyűléseken mindvégig a szabadelvűekhez tartozott, de azért az ő indítványára szavazta meg mégis a 32-ki országgyűlés a muzeum, s a Jankovich-féle nagyhírű gyűjtemény megvételét, a mely alapja lett a muzeum (Magyar Nemzeti Múzeum, B. I.) régiségi osztályának.*”⁷

Kubinyi Ferenc 1821-ben nősült, a Kisterenyén és Ludányban birtokos losonci Gyürky Pál (1783–1859) királyi tanácsosi leányát, Franciskát (1805–1858) vette feleségül. Nevezetessé vált házukra így emlékezett egy volt losonci liceumi diák: „*A Gács-utca közepe táján volt a nagy Kubi-*

nyi-ház, ehben lakott a tudós Kubinyi Ferencz, kit felette ritkán lehetett nyilvános helyen látni, örökösen el lévén tudós bűvárlataival foglalva. Egyébiránt ritkán is volt otthon, az év nagy részét Pesten töltötte a rokon szellemelek társaságában. Neje volt Losonczon a legelső úrnő, öltözetben és háztartásban. Salonjában a vidék nagytekintélyű notabilitásait fogadta, gyermeke nem lévén, élt és élvezett.”⁸

* A Kubinyi-ház XX. század eleji képeslapon

Ez a Kubinyi-ház, pontosabban Gyürky Franciska szalonja a losonci. sőt megyei társas élet egyik központja volt. ahol a ház úrnője szervezte a jótékony célú előadásokat, rendezvényeket, bálakat például a helyi kisdudóvó támogatására. „A losonczyi társalgási kis világ hölgy géniusa” nem csupán „a vidék nagytekintélyű notabilitásait fogadta”, de olyan országos hírnévű személyiségeket is vendégül láttak a Kubinyi-házban, mint Egressy Gábor, a kor ismert színésze.⁹

Az ifjú Madách Imre életének egy sorsdöntő eseménye is a losonci Kubinyi-házhoz fűződik: 1844 tavaszán itt került közelebbi kapcsolatba majdani feleségével, Fráter Erzsébettel. Nem tudni, mikor járt Madách először Kubinyiéknál, az első utalás erre az 1843. március 2-i Szontagh Pálnak írott levél, melyben arra kéri barátját, hogy majd jöjjön fel hozzá Sztregovára, ahonnan együtt mennek az ötödikén adandó álarcos bála Kubinyiékhöz.¹⁰ 1844. február utolsó napján kelt levelében részletesen beszámolt Szontaghnak az akkori farsangi bálról, és persze Erzsiről, aki „*mint egy lidércke (...) örvény fölibe csal és megfoghatatlan...*”, akivel az első füzér-

táncot táncolta „*törvényszerűleg*”. Aztán jött a második tánc: „*E. nem kap táncost. A párok sorba állnak. E. ül, pirul, zavarva nől. Én, ki szinte nem táncoltam, ép mellette ülök és egy darabig gyönyörködöm zavarán, végre táncosa lettem.*”¹¹ A nevezetes levél teljes terjedelemben olvasható Harsányi Zsolt Madách-trilógiájában.¹²

A táncosból másfél évvel később férj lett. A szerencsétlen végű házassághoz az első lépést Madách Imre Losoncon, a Kubinyi-házban tette meg. Arról, hogy Kubinyi Ferenc is jelen volt-e azon a bizonyos estélyen, nincs szó a levélben, ott volt viszont Madách Imre testvére, Károly, a Fráter Erzsit gardírozó nagynéni, Fráter Pálné és Kubinyiné majdani sógora, Ottlik Ákos, ismert nógrádi közszereplő is, aki Madách Imre egyik első szerelmét, Gyürky Franciska húgát, Amáliát vette nőül...

Kubinyi Ferenc szerteágazó közéleti tevékenysége mellett természettudományos kutatást, gyűjtést is folytatott, főleg a föld- és őslénytan, valamint a régészet terén. 1837-ben felkeresi az ipolytarnóci Borókás-patak árkát, „ahol a kopár dombok legborzasztóbb alakban mutatkoznak, a földből kiálló egy-egy nagyobb darab kövesült fát vevénk észre” – írja 1842-ben a *Nógrád megyében Tarnóczi helység határában található óriás nagyságú kövesült fáról és azt környező kőemekről földismereti tekintetben* címmel megjelent tanulmányában.¹³ A ma már világhírű megkövesedett ősfenyő egy darabját losonci házában helyezte el, gyarapítva azt a kincsesbányát, amelyről a kortárs Jeszenszky Danó (1824–1906) így írt: „*Az egyes polgárok szép könyvtárain s gyűjteményein kívül különösen megemlítendő, ismert hazánkfia, Kubinyi Ferencnek nagybecsű és nevezetes pénz- régiség-gyűjtemény- és fegyvergyűjteménye.*”¹⁴

Ugyancsak Kubinyi Ferenc volt az, aki a Karancs és Medves vidékét bejárva elsőként írta le a Salgó és Somoskő különleges bazaltképződményeit.¹⁵

A híres losonci gyűjtemény „régiségei” saját gyűjtésből származtak, hiszen Kubinyi Ferenc a régészetet is művelte, számos nógrádi, kő- és bronzkori lelőhely – Dolány, Lapujtó, Kisterenye, Madácsi, Piliny, Varsány – első ismertetését és leletmentését köszönheti neki az archeológia. Leleteinek zöme a Magyar Nemzeti Múzeumot gazdagította. A legismertebb a kisterenyei Hársas-hegyről származó aranykincs a helyiektől való vásárlás és az ott 1833-ban végzett ásatás eredménye volt.¹⁶

A reformkori tudományos élet fórumaként 1840-től rendszeressé váltak – Kubinyi Ferenc közreműködésével is – a *Magyar Orvosok és Természettudományos Vizsgálók Vándorgyűlései*. 1847-ben Zipser András, a Kubinyi fiúk volt tanára indítványozta egy földtani-bányászati egyesület alakítását. Erre 1848. január 3-án Videfalván került sor. A Kubinyi fivérek és tudós barátaik által kidolgozott program elfogadásával megszületett a világ 3. geológus társasága (London 1807, Párizs 1830 után) a Magyarhoni Földtani Társulat, amely a forradalom és szabadságharc miatt csak két év múlva kezdte meg máig tartó működését. Az alapítás emlékét 1994 óta magyar-szlovák nyelvű emléktábla őrzi a videfalvi, egykori Kubinyi-kastély falán.¹⁷

Amikor elhangzik, hogy „*Talpra magyar, hí a haza*”, Kubinyi Ferenc a tudományos tevékenységet közéletivel váltja fel. 1848. március 11-én Csesztvén Madách Imre és 12 nógrádi nemes (Beke Gábor, Fráter Pál, Fajnor János, Majthényi Pál, Tímár Sándor, Veres Pál, Komáromy Imre, Paczolay Nárcisz, Plachy Ferenc, Frideczky Lajos, Plachy Tamás, Huszár Istvány) levelet ír Kubinyi Ferencnek arra hivatkozva, hogy most „egyesülésre hívnak a haza jelen viszonyai minden hazafit.” „Szilárd férfiúi jellemére” apellálva közlik vele, hogy hozzá kívánnak járulni ahhoz, hogy a megürült követi posztra őt válasszák meg,¹⁸ ami a március 28-i megyei közgyűlésen meg is történik. Július 5-én a népképviselői országgyűlésen már jelen van Kubinyi Ferenc, de részt vesz a megye életében is. A májusi megyei közgyűlésen, ahol kihirdetik a márciusi törvényeket, leteszi az esküt Ráday Gedeon, az új főispán. Székfoglaló beszédére a vármegye közönsége nevében Kubinyi Ferenc válaszol. A losonci járásban hadfogadó biztosként is tevékenykedik, adományokat gyűjt a haza javára. A népképviselői országgyűlés pesti időszakában egyértelműen Kossuth híve, a debreceni ülészakon viszont már a mérsékelt Béke párthoz csatlakozik. Képviselői tisztségéhez mindvégig hű marad, 1849. július 25-én még ott van a szegedi országgyűlésen.¹⁹

Kubinyi Ferenc hadfogadó biztos, országgyűlési képviselő és Madách Imre megyei főbiztos, Nógrád megye teljhatalmú választmányának tagja feltehetően találkozott az 1848/49-es évek forrágában, de ennek írásos nyoma nincs. Életútjaik legközelebbi metszéspontja az 1861-es országgyűlés lesz.

1849. augusztus 9-én Losonc a szabadságharc mártírvárosa lett, miután Grabbe orosz altábornagy katonái kirabolták, feldúlták és felégették. Kubinyi szerint háza módszeres, az inkvizíció máglyáit idéző pusztítását a jelenlévő osztrák császári biztos irányította, aki a képeket, bútorokat összevagdaltatta, leöntette szurokkal és puskaporral, úgy gyújtatta fel.²⁰ A Kubinyi-ház felbecsülhetetlen értékeiből csak töredékesen maradt meg néhány darab.²¹

A szabadságharc bukása után Kubinyi Ferencet – ahogy Madách Imrét is – bebörtönözték. A népképviselői országgyűlés tagjaként előbb halálra, majd 9 év várfogságra ítélték, de Haynau menesztése után, 1850-ben elengedték büntetését. Az 1850-es években mint megfigyelt személy nem politizált, elsősorban tudományos munkásságot folytatott. 1853–54-ben az általa Vahot Imrével együtt szerkesztett *Magyarország és Erdély képekben* című kiadvány köteteiben publikálta írásait. A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban tiszteletbeli tagjává választotta Kubinyi Ferencet, aki a matematikai-természettudományi bizottság elnöki tisztét töltötte be. Az MTA *Értesítőiben* számos tanulmánya jelent meg: *A Tisza medre, mint az ősemlősök sírkertje, föld- és őslénytani tekintetben – Pest, 1855.*; *Őslénytani adatok Magyarországról – Pest, 1856.*; *A teve és a ló – állat- és őslénytanra s a magyarok keletről eljövételére vonatkozólag – Pest, 1859.*

A reményekkel kecsegtető 1861-es országgyűlésen Losonc képviselőjeként a Határozati Párthoz csatlakozva ismét tevőlegesen van jelen, Madách

Imrével együtt az alkotmányosság felújítása és a függetlenség mellett száll síkra. Nem rajtuk múltott, hogy az országgyűlés eredménytelenül feloszlattott. Kubinyi Ferenc *Országgyűlési beszéde*, ahogy Madáché is nyomtatásban megjelent (Pest, 1861). 1865-ben még egyszer elfogadta losonci, losonctugári hívei jelölését, de nem ő lett a járás képviselője. A választást Czebrían gróf nyerte meg, Steller Antal ügyvéd (Petőfi losonci vendéglátója) szerint „lélekvásárlás, etetés, itatás” eredményeképpen. Kubinyinak nem annyira a bukás ténye, mint inkább régi elvbarátainak ezzel kapcsolatos magatartása fájt. Végérvényesen felhagyott a politikával, sőt akadémiai tisztségéről is lemondott.²²

Kubinyi Ferenc „*mint író és tudós is számos értékes művel gyarapította az irodalmat, különösen a cosmographia, archeologia és műtörténelem köréből, s mikor már élete 67-ik évét is betöltötte, egészen saját költségén egy kirándulást rendezett Ipolyi Arnoldddal és Henszlmann Imrével Konstantinápolyba, az ott gyanított Korvinák kutatása és eshetőleges megszerzése végett.*”²³ A három tudós 1862-ben meg is találta Mátyás király könyvtárának néhány darabját. Ezek utóbb I. Ferenc József király közvetítésével az MTA könyvtárába kerültek.

Ugyancsak 1862-ben került sor a bevezetőben említett alsósztrégovai látogatásra, Kubinyi Ferenc és Madách Imre utolsó találkozására. A Gombostú című lap a Pesti Naplóra hivatkozva hírül adta, hogy „*Kubinyi Ferenc és Rómer Flóris tudós hazánkfiak ... nem sokára körutra indulandnak, Nógrádvármegye valamennyi régi várának, váromjainak és várhegyeinek a helyszíneit régészeti és hadépítészeti szempontból való fölvételére s térrajzainak egybegyűjtésére.*”²⁴

A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága célul tűzte ki a Magyarországon fellelhető levéltárak, régiségek, történeti értékű épületek felmérését, amivel Kubinyi Ferencet és Rómer Flóris (1815–1889) bencés paptanárt, történész-régészt bízta meg. A két tudós és Bergh Károly építész 1862 augusztusában Nógrád megye műemlékekben gazdag tájait látogatta meg, hogy az ottani nevezetes épületeket felmérjék és lerajzolják. Ennek az útnak egyik állomása Alsósztrégova volt. Madách Imre, nem sokkal Arany János látogatása után, örömmel fogadta az újabb vendégeket. A látogatók megtekintették a kastélykertet, az evangélikus templomot, majd a régi, erődszerű Madách-kastélyt, amit a törökök elpusztítottak, de Madách Imre nagyapja, Sándor újjáépíttette. Kubinyiék látogatása idején magtárként és gazdatiszti lakásul szolgált. Rómert különösen érdekelte a számos érdekes régi okmányt rejtő, szépen rendezett, lajstromozott, rendszerben tartott családi levéltár. „*Több napi itt mulatás után vidáman s eléggülten hagytuk el e vendégszerető, kedves tanyát. Madách Imre elkísért bennünket a szomszéd Gácsig. Ki hitte volna akkor, hogy e fennkölt lelkű, s még alig 40 éves férfinak, az „Ember tragédiája” költőjének, itt utólszor szorítom baráti jobbát!*” – emlékezett utóbb Rómer Flóris.²⁵

A látogatás emlékére Madách Imre egy 1493-ban német nyelvterületen megjelent ósnyomtatványt (*Hilarius: Hymni. Expositio hymnorum cum com-*

mento) adományozott az MTA könyvtárának. A nyomtatvány előlapjára sajátkezű ajánlást írt: „*A Magyar Tud. Akadémiának ajánlja Madách Imre. A. Sztregován, 1862. augusztus 23. E nap kedves emlékeül, midőn Kubinyi Ferenc és Rómer Flóris barátimat magamnál tisztelhetni szerencsém volt.*”²⁶

Rómer Flóris néhány héttel Madách Imre gyászjelentésének kézhezvétele után megírta emlékeit az írónál tett látogatásról. Az *Emlékezés Madách Imrére* a Vasárnapi Újság 1864. december 10-i számában jelent meg.

A szellemiekben és jellembeliekben gazdag Kubinyi Ferenc szegényen, magányosan élte utolsó éveit. Felesége, Gyürky Franciska „37 évig tartott boldog házasságuk után, huzamos súlyos betegség következtében 1858. dec. 24-én életének 53-ik évében” halt meg.²⁷

1874. március 28-án Kubinyi Béla pénzügyminiszteri fogalmazó-segéd jelentette „forrón szeretett nagybátyjának”, „*Felsőkubinyi és Nagyolaszi Kubinyi Ferenc, volt országgyűlési képviselő úrnak, a magyar földtani társulat élethossziglani elnökének, a magyar tudományos акадеmia tiszteletbeli tagjának, több bel- és külföldi tudományos társulat tagjának stb. f. hó 28-án éjjel 1 órakor, rövid szenvedés után történt gyászos kimúltát.*” A gyászházban, a budapesti Széna téri takarékpénztár épületében evangélikus szertartás szerint történt beszentelés után a halottat a Kerepesi út melletti temetőben helyezték örök nyugalomra.²⁸

A Magyarhoni Földtani Társulat 1874. évi taggyűlésén egyszerre emlékeztek meg a két Kubinyi testvéréről: „*Alig kísértük Kubinyi Ágostont sirjába (1873, B. I.), a kérlelhetetlen végzet a boldogult testvér-bátyját is elszólítja körünkből az érdemekben és hazafiui erényekben oly gazdag Kubinyi Ferencet. A múlt században születvén, a régi gárda minden szép és nemes erényeivel birt, de azokat képes is volt a jelen kor szellemével és irányeszméivel mindenkor összekötni s kiegyeztetni. 79 évet számlálván lélekben ő mindig fiatal maradt, s úgyszólván lábán találta a halál, mert beteg nem volt, s halála előtt néhány nappal rendezett egy kiállítást a cholera-árvák és özvegyek javára, s bizonyosan sokan emlékeznek még közülünk reá, a mint – a Vasárnapi Újság szavaival élve – tárgyait magyarázta veres nadrágban, sarkantyús kordoványban, széles ősi pallossal oldalán, és sástollas kalpagban azon eredeti csillogó szemű aggastyán, ki úgy tünt fel, mint-ha nem is a múlt század végéről, de annak elejéről származnék, s Rákóczy kurucái közt nevelkedett volna fel. Rajongó lelkesedéssel csüggött ő az alkotmányos szabadságon, s ritka érzékkel a tudományokon és művészeteken. Azért életét volt kész feláldozni minden pillanatban, emezekért vagyontát áldozta fel. Ő hazánk azon kevés – valóban nemes embere volt, ki az anyagi érdekek hajhászatába merült hitvány kornak mindkét irányban nemes példát mert kijelölni.*”²⁹

Losonc város tanácsa 1887-ben a „Belpiacot” a jeles fivérek emlékére Kubinyi térnek nevezte el. A történelmi városközpont a református és katolikus templommal, a Vigadóval, 1910 után a Kossuth-szoborral számos képeslapon volt látható. 1950-től Gottwald térnek hívták, csak az 1989-es

rendszerültetés után kapta vissza eredeti nevét, sőt a Kubinyi család címere felkerült a felújított Vigadó homlokzatára is.

Kubinyi Ferenc több tulajdonost megélt, többször átépített házában viszont semmi sem őrzi a hajdani lakók és neves vendégeik emlékét, még csak műemléki védeltséget sem élvez a losonci főutca legnagyobb múltú épülete...

JEGYZETEK

- ¹ *Vasárnapi Újság* 1864. december 10.
- ² Mocsáry Antal 1826. *Nemes Nógrád vármegyének Historiái, Geographiai és Statisztikai Esmértetése*. Pesten.
- ³ *Dr. Zipser Keresztély András életrajza Kubinyi Ferencről*. 1866. Pest.
- ⁴ Horváth István–Kovács Anna–Praznovszky Mihály 1989. *Reformgondolkodás Magyarországon a XIX. században*. Salgótarján; A Magyarhoni Földtani Társulat 1874 évi taggyűlésén elhangzott méltatás (a továbbiakban: Méltatás 1874)
- ⁵ Borovszky Samu 1911. (szerk.) *Magyarország Városai és Vármegyéi: Nógrád vármegye*. Bp.
- ⁶ Horváth–Kovács–Praznovszky *i. m.*
- ⁷ Méltatás 1874
- ⁸ *Losonczy reminiscenciák* 1843. *Losoncz és Vidéke*, 1890. IX–X.
- ⁹ Praznovszky Mihály 1984. *Madách és Nógrád a reformkorban*. Salgótarján.
- ¹⁰ Praznovszky *i. m.*
- ¹¹ Andor Csaba 2000. *A siker éve: 1861 – Madách élete*. Bp.
- ¹² Harsányi Zsolt 1932. *Ember küzdj...* II. Bp.
- ¹³ Vahot Imre és Kubinyi Ferenc (szerk.) 1853–1854. *Magyarország és Erdély képekben*. Pest.
- ¹⁴ Jeszenői Danó 1851. *Losoncz története*. In: Vahot Imre (szerk.) *Losonczy Phönix. Történeti és szépirodalmi emlékkönyv I*. Pest.
- ¹⁵ Vahot és Kubinyi *i. m.*
- ¹⁶ Szomszéd András 2002. *Zagyva mentén egybekelvéen*. Bányterenyé.
- ¹⁷ Kováts Gyula (szerkesztő) 1852. *Első jelentés a Magyarhoni Földtani Társulatról*. Pesten.
- ¹⁸ Radó György–Andor Csaba 2006. *Madách Imre életrajzi krónika*. Bp.
- ¹⁹ Praznovszky *i. m.*
- ²⁰ Katona Tamás történész előadása Losoncon 1987-ben.
- ²¹ Zipser-életrajz *i. m.*
- ²² Praznovszky *i. m.*
- ²³ Méltatás 1874.
- ²⁴ *Gombostű*. 1862. augusztus 9.
- ²⁵ Rómer Flóris: Emlékezés Madách Imrere. In: *Vasárnapi Újság*, 1864. december 10.
- ²⁶ <http://madach.mtak.hu/hu02htm>
- ²⁷ Kubinyi Ferencné Gyürky Franciska gyászjelentése. Pest, 1858.
- ²⁸ Kubinyi Ferenc gyászjelentése. Pest, 1874.
- ²⁹ Méltatás 1874.